

«Коли армія УНР вирушила в Перший зимовий похід, половина її особового складу була хвора на тиф»

100 років тому відбувся рейд українських військ тилами Білої і Червоної армій протяжністю 2,5 тисячі (!) кілометрів

ПЕРШИЙ зимовий похід є однією з найбільших і переможних операцій армії Української Народної Республіки. Це був рейд тилами спочатку Білої, а потім Червоної армій, що тривав півроку. За цей час українські дивізії пройшли з боями 2,5 тисячі кілометрів, звільнили Херсон, Умань, Черкаси, Канів, Вознесенськ та багато інших міст.

«Отаман Волох і його люди захопили державну скарбницю УНР і перейшли на бік більшовиків»

Цей похід дозволив зберегти українську армію, адже до початку зими 1919–1920 років вона опинилася в скрутному становищі – затиснута в «трикутнику смерті» на невеликій території між містами Любар, Шепетівка і Миропіль (знаходяться на межі нинішніх Житомирської та Хмельницької областей), – розповідає завідувач відділом Інституту історії України НАНУ доктор історичних наук Владислав ВЕРСТЮК. – З півночі з боку Житомира перебували червоні, з півдня – білогвардійці, із заходу – армія Польщі. Війська УНР були тоді в катастрофічному становищі: в їх рядах лютувала жорстока епідемія тифу, а медикаментів не було. Вийшло так, що Великобританія і Франція, переможці в Першій світовій війні, бойкотували продаж для української армії не тільки зброї і боеприпасів, а й ліків. Тому лікувати хворих було нічим. До того ж були відсутні стаціонарні госпіталі, їх доводилося організовувати де прийдеться – нерідко в напівзруйнованих громадських будівлях. Восени 1919 року, до початку епідемії, війська УНР успішно протистояли своєму основному на той період противнику – Добровольчій армії генерала Антона Денікіна. Тиф схилив шальки терезів на користь білогвардійців. Ця смертельно небезпечна хвороба, безумовно, не оминула й ряди денікінців, але країні Антанти постачали їм ліки. До речі, лідер УНР Симон Петлюра відправляв листи в американське представництво Червоного Хреста в Бухаресті, благуючи допомоги врятувати молодих українських хлопців. Але йому відповідали, що їм перш за все потрібно забезпечувати медикаментами Білу армію.

Тиф став однією з причин того, що Українська Галицька армія, яка мала автономний статус, в листопаді підписала перемир'я з денікінцями, тим самим ще більше послабивши збройні сили УНР. Ускладнив ситуацію і бунт отамана Волоха: на нараді вищого командування з керівництвом УНР він обрушився з критикою на Симона Петлюру і закликав перейти на бік червоних. Зрозуміло, що ця пропозиція була відкинута – яка могла бути співпраця з ворогами української державності. Не отримавши підтримки, отаман Волох із частиною своїх гайдамаків через кілька днів виступив

з червоними прапорами, покинувши українські війська, і прихопив з собою державну скарбницю УНР. У армії залишалося два реальних виходи з «трикутника смерті»: здатися полякам або відправитися в партизанський рейд тилами білогвардійців.

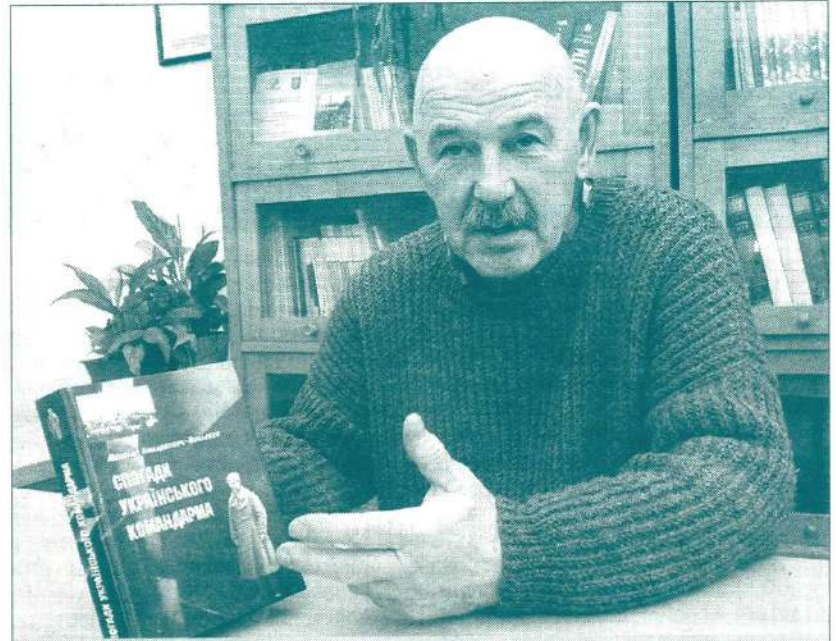
Хто запропонував ідею рейду? Генерал-полковник Михайло Омелянович-Павленко. Він народився у Грузії – в Тифлісі. Його батько був генералом царської армії, а дід – сотником Задунайського українського козацтва. Михайло за прикладом батька став кадровим офіцером, брав участь у японській та Першій світовій війнах. У 1917 році був задіяний в українізації підрозділів російської армії. У 1918-му займався створенням української армії. Свої мемуари написав в еміграції українською мовою, яку на той час добре опанував. У цій книзі він докладно описав, як ухвалювалося рішення про партизанський рейд тилами противника: в перші дні зими в селі Нова Чорторія, що біля містечка Любар (нинішня Житомирська область) пройшло кілька нарад

«Пропаганда червоних називала українську мову «мовою контрреволюції»

Скільки бійців вирушило в Перший зимовий похід?

Близько десяти тисяч. Приблизно половина з них були хворі на тиф. Залишатися на місці вони не хотіли: якби потрапили в руки білогвардійців, їх чекала б смерть – засліплені шовінізмом денікінці жорстоко розправлялися з полоненими українськими бійцями.

Війська УНР прорвали фронт білих у районі Козятина і вирушили в похід їхніми тилами, дезорганізуючи комунікації, звільняючи міста і села. Армія розділилася на дві групи, кожна з яких діяла самостійно. При необхідності вони з'єднувалися для проведення конкретних операцій. Народ бачив, що дивізії УНР продовжують боротьбу, і це активізувало повстанський рух. До речі, в середині лютого Запорізька дивізія армії УНР дійшла до Холодного Яру (лісовий масив на

Владислав Верстюк: «У своїй книзі «Спогади українського командарма» Омелянович-Павленко детально розповів про Перший зимовий похід».

За 180 днів рейду українські війська провели понад 50 боїв. На фото учасники Першого зимового походу.

командування армією, керівництва УНР і представників політичних партій. До речі, Омелянович-Павленко в своїх мемуарах написав, що епідемія тифу завдала шкоди навіть командуванню: в нарадах не змогли брати участь троє полковників, у тому числі Омелянович-Павленко-молодший, – вони перебували в госпіталі. А головнокомандувач Василь Тютюнник і начальник його штабу були присутні з симптомами тифу.

Я вже говорив, що армія складалася з п'яти військових груп. Командири чотирьох із них запропонували продовжити війну партизанськими методами: відправитися в рейд тилами противника і тим самим зберегти армію. Командувачем партизанського рейду був призначений Омелянович-Павленко.

Щоб кардинально змінити ситуацію і відстояти незалежність хоча б частини України, лідер УНР Симон Петлюра відправився до Варшави домовлятися з маршалом Юзефом Пілсудським про військову допомогу. Те, що армія УНР збереглася і продовжила воювати, значно посилювало українські позиції на цих переговорах.

До речі, про міжнародні відносини УНР. Чому переможці в Першій світовій війні – Великобританія і Франція – вороже ставилися до України?

Вони зробили ставку на білогвардійських лідерів, які прагнули відновити Російську імперію, і почали втілювати свій план зі спроби завойувати Україну. Була ще одна обставина, яка налаштувала уряди в Лондоні й Парижі проти УНР: в 1918 році делегація Центральної Ради була змушена підписати з противниками Антанти – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною – Брестський мирний договір. В результаті УНР, по суті, стала їхньою спільницею.

Черкащині), де діяли сильні повстанські загони. Війська залишали по селах поранених і хворих на тиф бійців. Хорунжого Юрія Горліса-Горського, у якого почався тиф, поселили в Мотрошинському монастирі, який був тоді свого роду штабом повстанців. Горліс-Горський вижив і написав в еміграції книгу спогадів «Холодний Яр», тим самим зберігши для нащадків багато цікавих відомостей про цю вольницю. Нагадаю, що Холодноярська республіка існувала і після захоплення України більшовиками – до 1922 року включно.

Повстанські загони вливалися в ряди регулярної української армії?

З цим складалося непросто: в ті часи ще далеко не всі в Україні усвідомлювали, наскільки важливо відстояти загальнонаціональні інтереси. Для багатьох повстанців важливішим було звільнити своє село, максимум – повіт. Не більше того. Тому вони хоча й підтримували армію УНР, але вступати до її лав не поспішали. До речі, були випадки, коли повстанські загони, що-небудь не поділивши, воювали один із одним.

Армія батька Махна теж не приєдналася до Першого зимового походу?

Ні. Але вона значно допомогла на початку осені 1919 року, коли почалася війна української армії з денікінцями. УНР поділилася з махновцями зброєю і боеприпасами, і ті завдали нищівного удару по тилах Добровольчої армії, звільнили від білогвардійців Катеринослав (нині Дніпро), дійшли до Волновахи, де розташовувалася ставка Денікіна.

До речі, перед цим УНР пропонувала Денікіну разом воювати проти більшовиків, якщо той визнає незалежність України. Але головнокомандувач Добровольчої армії стояв на позиції «єдиної і неподільної». Замість того щоб спрямувати всі сили білих на розгром червоних, він розповів сили – кинув проти армії УНР

два корпуси генерал-лейтенантів Якова Слащова і Миколи Шилінга (їх загальна чисельність у різні періоди

Ідею партизанського рейду тилами противника запропонував генерал-полковник Михайло Омелянович-Павленко. Він і очолював проведення цієї операції.

варіювалася від 40 тисяч до 25 тисяч осіб).

Взимку 1920-го Добровольча армія відступала під ударами червоних. І тільки тоді командування білих схематично спробувало знайти спільну мову з українською армією, яка громила їхні тили. Посередниками виступили представники британського воєнного командування. Дійти згоди практично вдалося, проте сталося це занадто пізно – армія білих була розгромлена, ті, хто залишився, тікали до Криму. На місце денікінців прийшов інший ворог – війська російських більшовиків. Партизанський

рейд армії УНР продовжився по тилах червоних.

До речі, в еміграції вже згадуваний генерал-лейтенант Добровольчої армії Яків Слащов написав мемуари «Білий Крим. 1920». У цій книзі він жорстоко розкритикував Денікіна за те, що впलутався у війну на два фронти – з червоними і армією УНР, відмовився від допомоги українським дивізіям у боротьбі з більшовиками. Нагадаю, що Слащов став прототипом генерал-лейтенанта Романа Хлудова з п'єси Михайла Булгакова «Біг».

Скільки тривав Перший зимовий похід?

Майже півроку, з 6 грудня 1919 року до 6 травня 1920 року. Вийшло так, що в квітні 1920-го уряди УНР і Польщі підписали Варшавський договір і військову конвенцію, згідно з якою Польща визнала УНР і погодилася надати військову допомогу в обмін на територіальні поступки. На зайнятій поляками території були сформовані три українські дивізії, разом із польською армією вони розгорнули наступ проти червоних. Вже 6 травня їм вдалося звільнити Київ. У той же день учасники Першого зимового походу приєдналися до решти українських військ. За півроку вони пройшли по території нинішніх Житомирської, Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської та Вінницької областей 2500 кілометрів і провели 50 боїв.

На жаль, після визволення Києва українсько-польським військам довелося відступати, бо червоні зуміли оперативно перекинути в Україну з Кавказу свою Першу кінну армію. Дійшло до того, що Польща знову ледь не втратила незалежність. Її врятувала перемога у Варшавській битві (серпень 1920 року), вмілими і хоробрими діями, в якій відзначилися і українські підрозділи.

Слід зазначити, що Перший зимовий похід змусив лідера більшовицької Росії Леніна переглянути національну політику щодо українського народу: до партизанського рейду армії УНР він і його соратники розглядали Україну як джерело дармового зерна (його забирали в рамках продрозверстки). Йшлося про неприкриті грабіж. Більше того, червона пропаганда називала українську мову «мовою контрреволюції». А тут більшовики побачили, якою великою підтримкою в народі користується армія УНР, яких вражаючих масштабів набув повстанський рух. Більшовикам довелося шукати способи повернути до себе симпатії народу, так, власне, і виник курс на українізацію. Він був згорнутий наприкінці 1920-х років – після того, як каральні органи взяли Україну під жорсткий контроль.

У жовтні 1920 року Симон Петлюра затвердив нагороду армії УНР – «Залізний Хрест за зимовий похід і бої». Ним нагороджувалися учасники Першого зимового походу. Ці бійці офіційно іменувалися «Лицар Ордена залізного хреста».

Ігор ОСИПЧУК.

(«ФАКТИ».

Переклад з російської мови

«Зорі Полтавщини»).

«Залізний хрест за зимовий похід і бої» – це єдина нагорода армії УНР.